

Κωνσταντίνος Ἰω. Δάλκος

ΣΚΙΑ, ΕΙΚΟΝΑ ΚΑΙ ΑΛΗΘΕΙΑ

Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἐρειδόμενος στὸ χωρίο 5:15 τῶν *Πράξεων*, ὅπου ἱστορεῖται ἡ «ἐπὶ κλιναρίων καὶ κραββάτων» ἐκφορὰ ἀσθενῶν, «ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἄν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν», συμπεραίνει: «Ἡ τῶν ἀποστόλων σκιὰ {...} νόσους ἀπήλαυνε, δαίμονας ἐφυγάδευε· καὶ πῶς ἡ σκιὰ καὶ εἰκὼν τῶν ἁγίων οὐ δοξασθῆσεται;»¹ Καὶ ἄλλοῦ: «Δεδοίκασι τοὺς ἁγίους οἱ δαίμονες καὶ τὴν σκιὰν αὐτῶν δραπετεύουσι, σκιὰ δὲ καὶ ἡ εἰκὼν καὶ ταύτην ποιῶ ὡς δαιμόνων ἐλάτειραν».² Καὶ πάλιν: «Μὴ οὖν σκιᾶς ἀσθενεστέραν καὶ ἀτιμότεραν λογισώμεθα τὴν εἰκόνα· σκιογραφεῖ γὰρ ἀληθῶς τὸ πρωτότυπον».³

Ἡ συσχέτιση αὐτῇ σκιᾶς καὶ εἰκόνας, ποὺ ζητεῖ νὰ στηρίξῃ τὴν σχέσηὴ κυρίως τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν εἰκόνα του καὶ τὴν μέσῳ αὐτῆς προσκύνηση τοῦ πρωτοτύπου, ἔχει τὴν ἀφετηρία της μᾶλλον στὴν τέχνη τῆς ζωγραφικῆς, ὅπου, κατὰ τὸ *Ὄνομαστικόν* τοῦ Πολυδεύκου, «τὸ σκιαγραφεῖν», δηλαδὴ «τὸ σκιὰν ὑποτυπώσασθαι, τὸ σκιὰν περιγράψασθαι» κλπ. προηγεῖται τοῦ «χρῶσαι, ἐπιχρῶσαι, ἄνθεσι φαιδρῶναι»⁴ καὶ τῶν ὁμοίων. Δηλαδὴ ἡ σκιαγραφία ἐπὶ λευκοῦ εἴτε ἡ λευκογραφία ἐπὶ τοῦ βαθέος κυανοῦ ἦταν ἓνα ἰχνογράφημα ἢ

1. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*, 1, 22, PG 94, 1256A.

2. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*, 1, 24, PG 94, 1264A. «Δαιμόνων ἐλάτειρα»· ἡ διώκτρια τῶν δαιμόνων.

3. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας*, 3, 41, PG 94, 1357B.

4. Πολυδεύκης, *Ὄνομαστικόν*, 7, 128. «Ἄνθεσι φαιδρῶναι», συνώνυμον τοῦ «χρῶσαι, ἐπιχρῶσαι»· «Λαμπρύνω τὴν εἰκόνα μὲ ἀνθηρὰ (ζωηρὰ) χρώματα».

σκαρίφημα, ὁ προσχεδιασμός τῆς εἰκόνας. «Ἐως ἂν περιάγῃ τις τὰ χρώματα, σκιά τις ἐστίν, ὅταν δὲ τὸ ἄνθος ἐπαλείψῃ τις καὶ ἐπιχρίσῃ τὰ χρώματα, τότε εἰκὼν γίνεται»,⁵ βεβαιώνει Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος.

Εἶναι ἐπομένως ἡ σκιά «ἰνδαλμα ἀμυδρὸν τῆς εἰκόνης»,⁶ τοῦ ὁποῖου βασικὸ χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ ἀσάφεια, διότι δὲν δηλώνει ἐναργῶς τὴν ταυτότητα τοῦ μέλλοντος νὰ εἰκονισθῇ. Ὁ Ἀμμώνιος χρησιμοποιεῖ π.χ. τὴν μεταξὺ σκιαγραφίας καὶ εἰκόνας διαφορὰ, γιὰ νὰ ὀπτικοποιήσῃ τὴν διάκριση μεταξὺ πραγματικοῦ καὶ ἀτελοῦς ὀρισμοῦ, ὁ ὁποῖος γιὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὀνομάζεται «ὑπο-γραφὴ»: «Ἀναλογεῖ οὖν ὁ μὲν ὀρισμὸς τῇ τελείᾳ γραφῇ (δηλ. τῇ εἰκόνι), ἡ δὲ ὑπογραφὴ τῇ σκιαγραφίᾳ· διὸ ὑπογραφὴ λέγεται».⁷ Ὁ ὁμολογητὴς Πατριάρχης Νικηφόρος παραβάλλει χαρακτηριστικῶς τὴν ἀπόσταση μεταξὺ σκιᾶς καὶ εἰκόνας μὲ τὴν διαφορὰ μαθητοῦ καὶ διδασκάλου ἢ δούλου καὶ κυρίου! Παρὰ ταῦτα συνδέονται διὰ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὸ πρωτότυπο. Εἶναι δὲ ἡ ὁμοιότητα μία «μέση σχέσις» ποὺ «μεσιτεύει τοῖς ἄκροις», μεσολαβεῖ δηλαδὴ μεταξὺ τοῦ ὁμοιουμένου καὶ τοῦ ὁμοιούντος, τὰ ὁποῖα συνάπτει διὰ τῆς μορφῆς, μολοντί διαφέρουν κατὰ τὴν οὐσίαν.⁸

Αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἐκ τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ζωγραφικῆς προκύπτουσα, διὰ τοῦ πρωτοτύπου, σχέση σκιᾶς καὶ εἰκόνας καὶ ἡ σαφὴς συνάμα ὑπὲρ τῆς δευτέρας διάκριση ἐχρησιμοποιήθη, κατὰ τὴν πρώτην ἤδη περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας, ὡς μία «ἐκ τοῦ ἀναλόγου» ἀπόδειξη, προκειμένου νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἡ ἀρχικὴ κατηγορία τῆς εἰδωλολατρίας καὶ νὰ κατοχυρωθῇ ἡ κατασκευὴ καὶ ἡ προσκύννηση τῶν ἱερῶν εἰκόνων. Προκειμένου νὰ διευκρινισθῇ ἡ ἔννοια τῆς προσκυνήσεως, ἐχρησιμοποιήθη καὶ πάλιν ἡ σχέση σκιᾶς καὶ εἰκόνας ἀπὸ τὴν ὀρθό-

5. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν*, 17, 2, PG 63, 130, 13.

6. «Οἰκουμένιος», *Fragmenta in epistulam in Hebraeos (in catenis)* 467, 2, PG 119, 385AB.

7. Ἀμμώνιος, ὁ Ἑρμείου, *In Porphyrii isagogen* (Ἐξήγησις τῶν πέντε φωνῶν), 54, 23 κ. ἐξ.

8. Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως, *Ἀντίρρησις καὶ ἀνατροπὴ τῶν παρὰ τοῦ δυσσεβοῦς Μαμωνᾶ...*, 3, 14, PG 100, 400B καὶ 1, 30, PG 100, 280A.

δοξη εικονολογία Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, κατὰ τὴν Β΄ περίοδο τῆς Εἰκονομαχίας. Τότε εἶχαν προβληθῇ ἀπὸ τοὺς εἰκονομάχους σοφιστικοῦ μᾶλλον τύπου ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς προσκυνήσεως πρωτοτύπου καὶ εἰκόνας, ὅπως τὴν διετύπωσε ἡ Ζ΄ Οἰκουμένη διὰ τῆς φράσεως τοῦ Μεγάλου Βασιλείου «ἡ τῆς εἰκόνας τιμὴ ἐπὶ τὸ πρωτότυπον διαβαίνει».⁹

Οἱ εἰκονομάχοι ἀρνήθηκαν τὴν δυνατότητα τῆς μιᾶς προσκυνήσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς εἰκόνας του ἰσχυριζόμενοι ὅτι μέσῳ αὐτῆς παρεισάγεται δεύτερη, καὶ μάλιστα εἰδωλική, προσκύνηση τοῦ Θεοῦ. Τὴν ἐνότητα τῆς προσκυνήσεως ἀπέρριπταν ἀμφισβητοῦντες τὴν σχέση μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ὡς πρωτοτύπου, καὶ τῆς εἰκόνας του. Ἀμυνόμενοι ὅμως οἱ ὀρθόδοξοι εἶχαν ἐντάξει πρωτότυπο καὶ εἰκόνα στὴν Ἀριστοτελική κατηγορία τῶν «πρὸς τι», στὴν σχέση δηλαδὴ ὅσων ἐννοιῶν δὲν νοοῦνται ἀπολύτως (π.χ. ἡμισυ καὶ διπλάσιον) καὶ στὴν παρακατηγορία «τῶν ἅμα» ποὺ ἀνήκει στὰ «μετὰ τὰς κατηγορίας», δηλαδὴ στὰ *postpraedicamenta* τῶν Σχολαστικῶν.¹⁰ Τὸ ζήτημα ἀπαιτεῖ μιὰ πολὺ εὐρύτερη ἀνάπτυξη. Ἐδῶ ἀρκοῦμαι νὰ σημειώσω γενικῶς ὅτι οἱ εἰκονομάχοι ἀρνοῦνται αὐτὴ τὴν σχέση τοῦ Χριστοῦ μὲ τὴν εἰκόνα του, ἀφοῦ ἡ ἀπεικόνιση ἔγινε σὲ χρόνο μεταγενέστερο τῆς φυσικῆς παρουσίας του ὡς ἀνθρώπου.

Μεταξὺ λοιπὸν τῶν ἐπιχειρημάτων ποὺ ἀντέταξαν οἱ ὀρθόδοξοι ἐντάσσεται καὶ ἡ παραβολὴ τῆς σχέσεως πρωτοτύπου καὶ εἰκόνας πρὸς τὴν ὑπάρχουσα σχέση μὲ τὴν σκιά του. Δηλαδὴ ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ὑπῆρχε πάντοτε ὡς δυνατότητα («δυνάμει») ἐν τῷ Χριστῷ, ὅπως καὶ ἡ σκιά στὰ ὕλικά σώματα, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν καθίσταται φανερὴ «τῇ τοῦ ἡλίου βολίδι».¹¹ «Ἐν παντὶ σώματι», ἀποφαίνεται Θεόδωρος ὁ Στουδίτης, «ἀμερίστως παρέπεται ἡ οἰκεία σκιά καὶ οὐκ ἂν τις εἴποι σωφρονῶν ἄσκιον σῶμα. {...} Οὕτως οὐκ ἂν τις εἴποι Χριστὸν ἀνεικόνιστον, εἴπερ σῶμα ἐν αὐτῷ

9. Mansi 13, 377D. Βλ. καὶ Μέγας Βασίλειος, *Πρὸς Ἀμφιλόχιον*, *Περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος*, 18, 45, PG 32, 149C.

10. Ἀριστοτέλης, *Κατηγορίαι* (Bekker), 6A, 36 κ. ἐξ., 7B, 15 κ. ἐξ., 14B, 24 κ. ἐξ.

11. Θεόδωρος Στουδίτης, *Γ΄ Αντιρρητικός*, Δ΄, 12, PG 99, 433B. «Μὲ τὴν πρόσπτωση τοῦ ἡλιακοῦ φωτός».

κεχαρακτηρισμένον».¹²

Οί σχολαστικές αντιρρήσεις τῶν εἰκονομάχων δὲν φαίνεται νὰ εἶχαν ἀπήχηση, διότι προσέκρουαν στὴν μακρότατη παράδοση τοῦ ὑπομνηματισμοῦ τῶν Ἀριστοτελικῶν *Κατηγοριῶν*,¹³ ἀλλὰ καὶ τῆς νεοπλατωνικῆς Φιλοσοφίας. Ἦδη ὁ Πλωτῖνος διαφωνεῖ μὲ ὅσους ὑποστηρίζουν «ὥς οὐκ ἀνάγκη τὸ εἶδωλον συνηρτῆσθαι τῷ ἀρχετύπῳ»¹⁴ καὶ ὁ Ἰάμβλιχος παραβάλλει τὴν ἀπὸ τῶν ἰδεῶν ἀπόρροια τῶν Μαθηματικῶν μὲ τὴν ἀπὸ τῶν σωμάτων εἰς ἄλλα σώματα πρόσπτωση τῶν σκιῶν: «Αἱ γὰρ σκιαὶ παρακολουθήματα τῶν σωμάτων. {...} Εἶδωλα οὖν αἱ σκιαὶ καὶ τὰ ἐν ὕδασι καὶ κατόπτροις {...} καὶ οὐ καθ' αὐτὰ ὄντα οὐδὲ ἄλλων δίχα φαινόμενα».¹⁵ Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀπουσία ἰδίας ὑποστάσεως στὴν εἰκόνα ἐδογμάτισε καὶ ἡ Ζ' Οἰκουμενικὴ μὲ τὴν φράση «ὁ προσκυνῶν τὴν εἰκόνα προσκυνεῖ ἐν αὐτῇ τοῦ ἐγγραφομένου τὴν ὑπόστασιν».¹⁶

Βεβαίως δὲν ἀνέμενε τὴν φιλοσοφία ἡ κοινὴ ἀντίληψη, ἡ ρητορικὴ καὶ ἡ ποίηση γιὰ νὰ ἐντάξουν τὶς λέξεις σκιά καὶ εἰκόνα στὸ σύνολο λέξεων καὶ περιφράσεων, μὲ τὶς ὁποῖες ζητεῖται νὰ ἐκφρασθῇ, μεταφορικῶς πλέον, καὶ τὸ ἀνυπόστατο, τὸ μηδαμινό, τὸ ἀμυδρό, τὸ κατὰ φαντασίαν ὑπάρχον, τὸ ἀσήμαντο καὶ ἐπουσιῶδες, τὸ ἀμελητέο, τὸ «ἴσα καὶ τὸ μηδὲν» τοῦ ἀνθρώπινου βίου, κατὰ τὸν λόγο τοῦ Σοφοκλῆ.¹⁷ αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ ἀριστουργηματικῶς ἔχει διατυπωθῇ στὸν

12. Θεόδωρος Στουδίτης, *Γ' Αντιρρητικός*, Δ', 2, PG 99, 429A. «Κάθε σῶμα τὸ ἀκολουθεῖ ἀχώριστη ἡ σκιά του καὶ δὲν εἶναι δυνατόν λογικὸς ἄνθρωπος νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ὑπάρχει ἄσκιο σῶμα. Κατ' ἀναλογίαν θὰ ἦταν παράλογον νὰ ἰσχυρισθῇ κανεὶς ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ἀνεικόνιστος, ἀφοῦ διαθέτει σῶμα μὲ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά».

13. Ἀπὸ τοῦ Πορφυρίου, τοῦ Δεξιππου, τοῦ Ἀμμωνίου κ.λπ. μέχρι τῶν *Φιλοσοφικῶν Κεφαλαίων* Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ.

14. Πλωτῖνος, *Ἐννεάδες*, 6, 4, 10 κ. ἐξ. «Ὅτι δῆθεν ἡ μορφή δὲν συνδέεται μὲ τὸ πρωτότυπό της».

15. Ἰάμβλιχος, *De communi mathematica scientia* (Κεφάλαια τοῦ Τρίτου Λόγου), 8, 6 κ. ἐξ. «Οἱ σκιᾶς συνοδεύουν τὰ σώματα. Εἶναι λοιπὸν ὁμοιώματα οἱ σκιᾶς καὶ ὅσα καθεφτίζονται στὰ νερὰ ἢ στὰ κάτοπτρα καὶ δὲν ἔχουν δική τους ὑπόσταση οὔτε ἐμφανίζονται ἀνεξαρκῆτως τῶν σωμάτων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐκπορεύονται καὶ ἐκείνων στὰ ὁποῖα προπίπτουν».

16. Mansi, 13, 377D.

17. Σοφοκλῆς, *Οἰδίπους Τύραννος*, στ. 1187. Βλ. προχ. καὶ Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεῖα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν*, 9, 5, PG 63, 82, 20 καὶ ἐξ.

Πινδαρικό στίχο:

«Τί δέ τις; τί δ' οὔτις; σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος».¹⁸

Αὐτὸ ὅμως τὸ ἀσήμαντο, ἀλλὰ καὶ γριψῶδες καὶ ἀσαφές, καὶ αἰνιγματικό (περισσότερο τῆς σκιᾶς καὶ λιγώτερο τῆς εἰκόνας) ἀποκτᾷ μιὰν ἄλλη διάσταση, ὅταν προεικονίζει παραλλήλως καὶ προδιαγράφει τὰ μέλλοντα, συνδεόμενο μετὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ πρωτοτύπου.¹⁹

Ἀφεταιρία τῆς συνδέσεως αὐτῆς εἶναι κυρίως ὁ Ἀποστολικὸς λόγος τῆς *Πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς*, ὅπου ὁ Μωσαϊκὸς νόμος περιορίζεται ὡς «σκιὰν ἔχων τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων». Ἡ λέξις «πραγμάτων» ἐκεῖ ἐρμηνεύεται ὡς «ἀλήθεια» ἢ ὡς «τῶν πραγμάτων ἀλήθεια» (*Ἑβρ.* 10:1).²⁰ Ὁ λόγος αὐτὸς ἐπικουρεῖται ἀπὸ τὴν σχετικὴ ἐπισήμανση τῆς *Α' Πρὸς Κορινθίους* ἐπιστολῆς, ὅτι «βλέπομεν ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον» (*Α' Κορ.* 13:12) καὶ ἀπὸ τὴν *Πρὸς Κολοσσαεῖς* διδασκαλία, ὅτι (τὰ τοῦ νόμου) «ἐστὶ σκιά τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα Χριστοῦ» (*Κολ.* 2:17).²¹

Αὐτῆς τῆς διδασκαλίας παραδίδεται ἓνας ἐκτεταμένος σχολιασμός, ἀπὸ τὸν ὁποῖον θὰ παραθέσω κατ' ἀρχήν, ὡς πλέον σαφῆ, τὴν διατύπωση ποὺ διασώζει ὁ Φώτιος ἀπὸ τὸ *Περὶ ἀγνείας* τοῦ Ὠριγέ-
νους: «Ὁ μὲν νόμος τύπος ἐστὶ καὶ σκιά τῆς εἰκόνας, τουτέστι τοῦ εὐαγγελίου, ἡ δὲ εἰκὼν τὸ εὐαγγέλιον αὐτῆς τῆς ἀληθείας, τῆς ἐσομένης ἐν τῇ δευτέρᾳ τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ».²² Ἡ, κατὰ Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, «σκιά τὰ τῆς Παλαιᾶς, εἰκὼν τὰ τῆς Νέας Διαθήκης,

18. Πίνδαρος, *Πυθιον.*, 8, 95. «Τί ἕνας, τί κανέννας· ἕνα ὄνειρο σκιᾶς εἶναι ὁ ἄνθρωπος»!

19. Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας*, 3, 22, 1-7, PG 94, 1341C.

20. Βλ. προχ. Ἰωάννης Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολήν*, 17, 2, PG 63, 130, 8.

21. «Τουτέστιν ἡ εὐαγγελικὴ πολιτεία σώματος ἐπέχει τάξιν, ὁ δὲ νόμος σκιᾶς. Προλαμβάνει δὲ ἡ σκιά τὸ σῶμα, ἀνίσχοντος τοῦ φωτός, ὡς εἶναι σκιὰν μὲν τὸν νόμον, σῶμα δὲ τὴν χάριν, φῶς δὲ τὸν Δεσπότην Χριστόν». Θεοδώρητος Κύρου, *Ἑρμηνεία τῆς Πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολῆς*, 2, 16-17, PG 82, 612D-613A.

22. Μέγας Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, 312a,3, PG 103, 1173B.

ἀλήθεια δὲ ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις».²³

Συναντώνται λοιπὸν καὶ ἐδῶ, κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τὴν τέχνη τῆς ζωγραφικῆς, σκιά, εἰκόνα καὶ ἀλήθεια. Καὶ εἶναι ἐπίσης ἡ σκιά «ἰνδαλμα ἀμυδρὸν τῆς εἰκόνης», ἀλλὰ καὶ ἡ εἰκόνα, «μίμημα ἐναργὲς ὑπάρχει τῆς ἀληθείας, εἰ καὶ μὴ αὐτὴν ἔχει τὴν ἀλήθειαν»²⁴ (δηλ. τὸ πρωτότυπον). Στὴν συγκεκριμένη ὁμως περίπτωσις ὑφίσταται μία οὐρανομήκης διαφορὰ, ἓνα παράδοξο καί, ὅχι ἐν σχήματι, πρωθύστερο. Διότι, ἂν, καὶ κατὰ τὸν ἀριστοτελικὸν ὁρισμό, «εἰκὼν ἐστὶν οὗ ἡ γένεσις διὰ μιμήσεως»,²⁵ κατ' ἀνάγκην τὸ πρωτότυπο, ὡς «πρότερον» τῆς μιμήσεως αὐτῆς, προηγεῖται χρονικῶς τῶν σκιαγραφικῶν καὶ τῶν εἰκόνων τοῦ ποῦ, ὡς «εἰδῶλα» κατὰ τὴν Πλατωνικὴ διατύπωσις, εἶναι «τρίτα ἀπὸ τῆς ἀληθείας».²⁶ Ἐν προκειμένῳ ὁμως, ἀφοῦ τὰ πρωτότυπα ἔπονται τῶν σκιῶν καὶ τῶν εἰκόνων τους, ἀνατρέπεται ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος καὶ ἡ συνήθης ὄντολογία, διότι τὰ αἰτιατὰ προηγοῦνται τῶν αἰτίων τους, καὶ μάλιστα κατὰ τεράστια διαστήματα χρόνου.

Σύμφωνα μὲ τὸ ἐν τῷ Ἑσπερινῷ τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας Δοξαστικῷ, «τὰ προτυπούμενα πάλαι σκιωδῶς, νῦν ἀναφανδὸν ἐκτετέλεσται· ἰδοὺ γὰρ ἡ Ἐκκλησία τὴν ἑνσωμον εἰκόνα Χριστοῦ, ὡς ὑπερκόσμιον κόσμον ἐπαμφιέννυται, τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου τὸν τύπον προὑπογράφουσα»: Στὸ Πηδάλιον σχολιάζεται ἡ φράσις αὐτὴ ὡς ἐξῆς: «Ἡ Ἐκκλησία προὑπέγραψε (προεικόνισε δηλ.) τὸν τύπον τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Διότι αὕτη (ἡ Ἐκκλησία δηλ.) καθὸ πρωτότυπον καὶ ἀναίτιον, προὑπῆρχε τῆς σκηνῆς, ὁ δὲ τύπος ταύτης (τῆς σκηνῆς δηλ.) ὑστερογενὴς ἦτο τῆς χάριτος (δηλ. τοῦ Εὐαγγελίου)· ὅχι κατὰ τὸν χρόνον, ἀλλὰ καθὸ εἰκὼν καὶ αἰτιατόν (δηλ. ὡς ἐπιγέννημα καὶ ἀποτέλεσμα)».²⁷

23. Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, *Σχόλια εἰς τὸ Περὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου*, εἰς τὸ κεφ. Γ' III, παρ. 2, PG4, 137D.

24. «Οἰκουμένιος», *Fragmenta in epistulam in Hebraeos (in catenis)* 466, 20 κ. ἐξ., PG 119, 385A.

25. Ἀριστοτέλης, *Τοπικά*, 14A, 14. «Εἰκόνα εἶναι αὐτὸ ποῦ προκύπτει ἀπὸ τὴν μίμησιν» (κάποιου, προφανῶς, πρωτοτύπου).

26. Πλάτων, *Πολιτεία*, 596E-592B καὶ 599D.

27. Νικόδημος Ἀγιορείτης, *Πηδάλιον*, Ἀθῆναι: Παπαδημητρίου, ¹³2003, 317. «Ἐκεῖνα ποῦ εἶχαν ἀσαφῶς προεικονισθῇ, ὡς σκιές, στὴν Π. Διαθήκῃ, ἔχουν ὀφθαλμοφανῶς

Ἀλλὰ καὶ ἡ «καθ' ἡμᾶς λατρεία» εἶναι «εἰκὼν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, τῆς ἄνω Ἱερουσαλήμ. Πάντα γὰρ τὰ τε κατὰ νόμον καὶ τὰ κατὰ τὴν ἡμετέραν λατρείαν ἐκείνης χάριν ἐγένετο».²⁸ Ἔτσι π.χ. ὁ Μέγας Βασίλειος ὠνόμασε τὴν Κυριακὴ εἰκόνα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος²⁹ καὶ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος τὸ νομικὸ Πάσχα «τύπον τύπου», δηλαδὴ σκιὰ εἰκόνας, τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς Πάσχα εἰκόνα τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ ὁποῦ «μεταληψόμεθα τελεώτερον καὶ καθαρώτερον»³⁰ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

Αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἀντιστροφή τοῦ χρόνου καὶ ἡ δοκιμασία τῆς ἀνθρώπινης λογικῆς, καθὼς συναιροῦνται ὑπὲρ λόγον στὸ «σῶμα τοῦ Χριστοῦ» «τά τ' ἐόντα τά τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἐόντα»,³¹ προ-εξαγγέλλουν τὴν χωρὶς εἰκόνες καὶ σκιές, τὴν «πρόσωπον πρὸς πρόσωπον», ἐνατένιση τοῦ ἀρχετύπου, τῆς ἐνυποστάτου δηλαδὴ Ἀληθείας, ὅταν «ἡλικία μία πάντες γενήσονται».³²

Σὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀπολαυστικοὺς *Νεκρικοὺς διαλόγους* τοῦ Λουκιανοῦ ὁ κυνικὸς Διογένης ἀπορεῖ, διότι, παρὰ τὰ μυθολογούμενα, εὐρίσκει στὸν ἄδη τὴν σκιὰ τοῦ Ἡρακλέους. Ἡ σκιὰ ὅμως ἀποκρίνεται ὅτι ὄντως «ὁ Ἡρακλῆς ἐν τῷ οὐρανῷ σύνεστι {...} οὐ γὰρ ἐκεῖνος τέθνηκεν, ἀλλ' ἐγώ, ἡ εἰκὼν αὐτοῦ»!³³ Κατὰ τὸ κωμικὸ λοιπὸν εὖρημα τοῦ Λουκιανοῦ, στὸν Ὀλυμπο τὰ σώματα τῶν ἀθανάτων ἐστεροῦντο σκιῶν! Αὐτὸ τὸ ἐκεῖ σατιριζόμενο ὡς ἀπίθανο ἀπαντᾶται ὅμως, ὡς γνωστόν, στὴν βυζαντινὴ εἰκόνα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν

πλέον ἐκπληρωθῇ. Διότι ἡ Ἐκκλησία περιβάλλεται ἤδη ὡς ὑπερκόσμιος κόσμημα τὴν εἰκόνα τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ προ-εικονίζοντας ἔτσι τὴν σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου». Ἐδῶ ὁ «ὑπερκόσμιος κόσμος» ἐτέθη κατ' ἀντιδιαστολὴν προφανῶς πρὸς «τό τε Ἅγιον κοσμικόν» τῆς *Πρὸς Ἑβραίους* (9:1) ἐπιστολῆς.

28. Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, *Πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἀγίας εἰκόνας*, 2, 23, PG 94, 1309C.

29. Μέγας Βασίλειος, *Ὁμιλία εἰς τὸ Ἑξαήμερον*, 2, 8, 75, PG 29, 52B.

30. Γρηγόριος Θεολόγος, *Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα*, 45, 23, PG 36, 656, 2.

31. Ὅμηρος, *Ἰλιάς*, A, 70.

32. Βλ. α' τροπάριον τῶν Αἵνων τῆς Κυριακῆς τῆς Ἀπόκρεω. (Προφανῶς αὐτὸ θὰ συμβῇ μὲ τὴν κατάλυση τῶν χρονικῶν περιορισμῶν, ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὴν αἰωνιότητα τοῦ Θεοῦ, ὅπως ὑποδεικνύει καὶ αὐτὴ ἡ ἀντιστροφή μέλλοντος – παρελθόντος).

33. Λουκιανός, *Νεκρικοὶ διάλογοι*, 11, 1, 6-11.

ἔχουν οἱ φωτοσκιάσεις ἀποκλεισθῇ, διότι τὰ ἱερὰ πρόσωπα καταυγάζονται ἤδη ἐντὸς τοῦ χρυσοῦ των παραδείσου ἀπὸ τὴν Ἀλήθεια, ἀπὸ τὸ ἄκτιστο φῶς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ποὺ ἀσφαλῶς δὲν ρίπτει σκιές.

Ὅλα αὐτὰ καταλήγουν, ὑποθέτω, στὸ ἀπλὸ συμπέρασμα, ὅτι τὰ περὶ τοῦ ἐνταῦθα βίου, ὡς σκιᾶς καὶ εἰκονικῆς πραγματικότητας, δὲν λέγονται βέβαια σχηματικῶς. Καὶ εἶναι αὐτὸ μιὰ χρήσιμη διδασκαλία γιὰ ὅσους, αὐτοχριόμενοι πραγματιστές, ἀρνοῦνται νὰ ζήσουν ὑπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς μελλοντικῆς, καὶ ὅμως πρωτοτύπου ἀληθείας, συσχηματιζόμενοι μὲ τὰ χωρὶς προσδοκία ζωῆς σκιώδη πράγματα καὶ χρήματα τοῦ «αἰῶνος τούτου».

